

הארות והערות

כלב בר יוסף מן תרף

צבי אילן

כמאמרו על הכתובות העבריות בהר הבית¹ מעיר מרדכי עקיבא פרידמן לקריאתו של מאיר בן־דב על כתובת זו, החרותה בקיר הדרומי של מיתחם הר־הבית.² לדעתו, הקריאה שהציע בן־דב 'מותרף' — אינה אפשרית, וניתן לקרוא 'מן' במקום 'מו', דהיינו 'מן תרף'. פרידמן מסכם 'מניח אני, ש"תרף" הוא שם מקום', מבלי שיש בידו להציע זיהוי למקום זה. לאחר בדיקת הכתובת באתר אין לי אלא להצטרף לדבריו, ולהציע מה שידוע בוודאי לרבים, ש'תרף' הוא מקום מפורסם בתולדות היהודים בסוריה. זהו כפר הנמצא 40 ק"מ ממזרח לחלב, ובו בית־כנסת שיוחס לעזרא הסופר. ידיעות על כך יש מהמאה ה־ט"ו ואילך. בתרף היתה קהילה יהודית, ובנימין השני מסר במחצית המאה הקודמת, כי במקום עשרים משפחות יהודיות.³ במקור שהביא בן־צבי רשום: 'ואומרים כי בקושטא אצל המלך כתוב [שם המקום] "תאדיף אל־יהוד"'.⁴ נראה אפוא, כי עולה־רגל מתרף חרת את שמו בקיר הדרומי, כמו שנהגו לעשות עולה־רגל אחרים.

1 מ"ע פרידמן, 'על הכתובות העבריות בהר־הבית', קתדרה, 43 (ניסן תשמ"ז), עמ' 194.
2 מ' בן־דב, 'כתובות עבריות חקוקות באבן מהר־הבית וסביבתו', קתדרה, 40 (תמוז תשמ"ו), עמ' 26-28.
3 בן־צבי, שאר ישוב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 488-490.
4 ראה נוסח רחב יותר של מקור זה אצל א' שמוש, הכתר, ירושלים תשמ"ז, עמ' 142-143.

בעניין רכישת קרקעות קירה וקאמון*

יצחק שכטר

הקרקעות באזור יקנעם, בהן דן מאמרו של פרץ לוינגר, הן אדמות הכפרים קירה וקאמון. בשנת 1274 להג'רה (1858) נתפרסם חוק הקרקעות העות'מאני, ובעקבותיו נערך מיפקד של כל הקרקעות כדי לגבות מבעלי האדמות את מסי העושר והוורקו, ובהתאם לתוצאות המיפקד נרשמו הקרקעות בטאבו. כפקיד במחלקת הקרקעות של פיק"א נתאפשר לי לעיין ולהשתמש בחומר מפנקסים ראשונים אלה של המיפקד.¹ מעיון בהם למדתי על התופעה, שבאדמות טרשים והרים, כגון בזכרון-יעקב ובנותיה וגם ביקנעם, יש אתרים עליהם קיבל הבארון, כהוקרה של זכרון-יעקב, יותר מקושאן אחד לכל אתר.

אדמות הכפרים קירה וקאמון, בשטח 17,500 דונם, כפי שזכר במאמר הנדון, מופיעות בפנקס מיוחד, 'אדמות השמש', ושטחן 22,000 דונם. את השטח רכשו בני משפחת סורסוק והאחרים לפי הנתונים בספרים הרשומים התורכיים, היינו 22,000 דונם. שטח זה היה 'אדמת שמש' ונמכר במכירה פומבית, כי התושבים והחקלאים המעטים שהיו במקום סירבו לשלם סכום פעוט לדונם בדל מית'לי. מנתונים שונים בפנקסים המקומיים, בהם יש אדמות משני הסוגים, שילמו הקונים במכירה הפומבית בערך 2 ל"מ לדונם. ממאמרו של לוינגר אנו למדים, כי חנקין שילם להם 4 ל"מ לדונם (או כפל מזה), וכי הוא שילם בעד האדמה לפי הרישום המקורי, וכן שילם עד 2 ל"מ פיצויים לאריסים. עד כמה שידוע לי, לא שילמו בני משפחת סורסוק בעד אדמות הטרשים, ומכאן שהם קיבלו כסף בעד אדמות לא להם, היינו בעד הסלעים והטרשים. בזמן הסדר הקרקעות נרשמו כל אדמות ההרים והטרשים בשם הנציב העליון. כך נהג הפקיד המסדר לרישום אדמות מסוג זה, אבל לפיק"א היו קושאנים מיוחדים בעד אדמות אלה שפיק"א (יק"א) שילמה בעדם לשלטונות.

* הערה למאמרו של פ' לוינגר, 'פרשת רכישת הקרקעות באזור יקנעם', קתדרה, 42 (טבת תשמ"ז), עמ' 153-183.
1 וראה מאמרי, 'רישום קרקעות בארץ-ישראל במחצית השנייה של המאה הי"ט', קתדרה, 45 (תשרי תשמ"ח), עמ' 147-160. את החומר שהעתקתי מפנקסי רישום המקרקעין הפקדתי לאחרונה בארכיון יד יצחק בן-צבי.

בשולי הדיון על ירושלים במלחמת השחרור*

אברהם איזון

לירושלים ולתושביה היהודים לא הוקדש מקום מרכזי בתפישה האסטרטגית של המנהיגות הציונית ב-1947. הם סברו כי אם תינצל העיר — מה טוב. אך גם אם תיהפך לבינלאומית או לערבית — לא תהיה זו מכה קשה ליישוב הציוני; זאת בגלל הרכב האוכלוסייה בירושלים והאתרים שבה: חלק ניכר מתושביה היה נוצרים ומוסלמים, ואילו בחלק היהודי היו דתיים וחרדים רבים שהוגדרו כ'לא-ציונים', חברים באצ"ל ובלח"י ומיעוט שהוחזקו כנאמנים להנהגת היישוב. ומבחינת האתרים, הרי קיימים בה מרכזים מוסלמיים ונוצריים חשובים, כגון מסגד עומר וכנסיית הקבר. משום כך היקצו להגנת העיר רק מעט כוחות מהכוח המאורגן הארצי, שגם בכל יתר המדינה לא היה מצוי בשפע.

האזור הראשון בירושלים שנפל במלחמת השחרור, היה המרכז המסחרי שמעא, שנבזז ונשרף לאור היום. היה זה אזור מסחרי טהור, משפחות יהודיות לא התגוררו בסביבתו, ולכן לא היה מי שיגן עליו בשבתות ובחגים. סיבה נוספת לנפילתו היתה בידודו על-ידי הבריטים באמצעות גדרות-תיל, שחסמו את כל הדרכים אליו.

אחר-כך נפלה ונהרסה כליל שכונת נחלת-שמעון, ששכנה בעמק, בין רחוב שמואל הנביא לדרך שכם. בסמוך לה שכן בית 'הוועד הערבי העליון'. הערבים פעלו כאן בשיטה שהיהודים פעלו בה בקטמון, דהיינו פיצוץ בתים בפשיטות ליליות, עד שתושבי השכונה הדלים וחסרי המגן נטשו את בתיהם.

הכפרים נוה-יעקב ועטרות היו יישובים חקלאיים שקטים ששכנו הרחק ממרכז העיר, עם כוחות-מגן מקומיים דלים. הערבים המקומיים, ובמידה מסוימת בעזרת הבריטים, ניתקו את שני היישובים האלה מן העיר וכבשו אותם בקלות יחסית עוד לפני שהגיעו הכוחות הירדניים לפרברי העיר.

הרובע היהודי שבעיר העתיקה נפל מפני שהכוחות המקומיים אשר הגנו עליו היו דלים הן בכוחות והן באיכות, והנסיונות להתחבר אל תושבי הרובע היו דלים ונועדו מראש לכשלון. נשאלת אפוא השאלה, כיצד קרה שמרכז ירושלים לא נפל בידי הערבים? יש תשובות אחדות לשאלה זו:

א. הפילוג בין הכוחות הערביים השונים שתקפו את ירושלים (מקומיים, ירדניים, מצריים, עיראקיים וסעודיים) היה להם לרועץ, וכל אחד מהם ביקש למנוע מן האחרים את כיבוש העיר.
ב. הערבים ובמידת-מה גם הבריטים (עד לעזיבתם), העריכו את הכוח היהודי בהרבה יותר ממה שהיה בפועל, ובמשך חודשים רבים חששו לפעול נגד היישוב היהודי, במידה רבה בגלל פעולותיהם של ארגוני אצ"ל ולח"י נגד הבריטים ונגד הערבים בדיר-יאסין.

* הערה לדיון, 'המערכה על ירושלים במלחמת העצמאות', קתדרה, 44 (תמוז תשמ"ז), עמ' 159-190.

ג. למרות כוחם הדל, היישוב היהודי והיחידות המקומיות שהתארגנו והועמדו להגנתו, החזיקו מעמד זמן רב הן ברובע היהודי בעיר העתיקה והן בצפון-העיר.

ד. שיירת הטנקים הירדניים שהתקדמה כמעט עד לבית מגדלבוים, נבלמה על-ידי בחור יהודי בודד, פליט השואה (ולא על-ידי 'כוחות המגן', כפי שנטען), שהתקרב לטנק הראשון וזרק לתוכו בקבוק מולוטוב, שהתפוצץ ופגע ביושביו. הטנק חסם את הכביש הצר ושיירת הטנקים כולה נסוגה לכיוון שיח'ג'ראח, משם הפגזו את העיר בתותחיהם.

ניתוח של המספרים השונים שהוצגו במהלך הדיון מראה, שתרומת 'היישוב המאורגן' להגנת העיר באותם חודשים קריטיים היתה דלה ביותר. שהרי נאמר בו, כי סך כל הלוחמים בירושלים עצמה היה כ-1050 איש; וכמספר הזה, נאמר, היוו כוחות אצ"ל ולח"י — 'הפורשים' (וכידוע, הדתיים, המוגדרים כ'לא-ציונים', היוו רוב בשני ארגונים אלה, לפחות בירושלים). נשאלת אפוא השאלה, כמה מנו, אם בכלל, הלוחמים שאמורים היו לבוא מקרב 'היישוב המאורגן' להגנת העיר? עדיין לא קם, לצערנו, ההיסטוריון אשר יקיף ויתאר בנאמנות ובאוביקטיביות את פרשת הגנת ירושלים על כל היבטיה וזוויותיה המיוחדים.